

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ТЕМА 1. МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО: ПОНЯТТЯ, ДЖЕРЕЛА ТА ПРИНЦИПИ	7
ТЕМА 2. МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО І МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, ПРИНЦИПИ ЇХ ВЗАЄМОДІЇ	16
ТЕМА 3. СФЕРА ДІЇ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА	27
ТЕМА 4. ПРАВОВИЙ СТАТУС ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ОСІБ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ	40
ТЕМА 5. РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО РУХУ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА І ЧЕРВОНОГО ПІВМІСЯЦЯ У РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА	49
ТЕМА 6. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЖЕРТВ ВІЙНИ	60
ТЕМА 7. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВЕДЕННЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ	70
ТЕМА 8. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА	83
ТЕМА 9. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА	94
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ	106
ЗАДАЧІ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ	114
ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ	120
ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ	128
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	129

ВСТУП

Право є найважливішим регулятором суспільних відносин в кожній державі. Необхідність ефективного міжнародного правопорядку визначається наявними загрозами миру та безпеці, а також перешкодами належній дипломатії та співробітництву. Міжнародне гуманітарне право є один із найефективніших правових інструментів, які міжнародна спільнота має у своєму розпорядженні для забезпечення безпеки людей, дотримання поваги та гідності людини, а також пом'якшення наслідків збройних конфліктів, виходячи з міркувань гуманності. Розвиток економіки, політики, культури, засобів масової інформації та комунікації, транспорту, інші об'єктивні процеси, зокрема криза глобального потепління, поширення коронавірусної інфекції, терористична діяльність недержавних акторів та розробка автоматизованої зброї, що не передбачає людського контролю тощо, вимагають правового оформлення такого типу відносин як міжнародні відносини в сфері збройних конфліктів. Подібні виклики та пов'язані з ними наслідками впливають на можливість забезпечення належної реалізації міжнародних відносин. Принцип гуманності є найбільш загальним принципом у міжнародному гуманітарному праві, він об'єднує всі положення у логічно побудовану систему норм, які застосовують під час збройних конфліктів і тісно пов'язані з суміжними галузями міжнародного права.

Міжнародні акти у сфері прав людини встановлюють досить чіткі та абсолютні принципи, права та гарантії, тим самим складають певний міжнародно-правовий стандарт прав людини. Попри розвинену правову базу, однак, дотримання та гарантування ряду норм залишаються невирішеними проблемами. Саме тому як національні уряди, так і міжнародні органи мають сконцентрувати свої зусилля на ефективній імплементації існуючих правових стандартів захисту прав людини під час збройних конфліктів.

В умовах розвитку права міжнародної спільноти, котре орієнтується на міжнародне громадянське суспільство та

його потреби, зростає взаємозалежність і взаємозацікавленість міжнародно-правової науки та практики усіх країн світу. Приведення національного законодавства у відповідність до її міжнародно-правових зобов'язань у сфері міжнародного гуманітарного права є важливим завданням державних органів кожної країни світу. В епоху глобальних перетворень, що відбуваються в усіх сферах життєдіяльності суспільства і держави, об'єктивною необхідністю виступає вдосконалення законодавства і практика його реалізації. У зв'язку з цим у вітчизняній міжнародно-правовій науці актуалізувалося питання поширення знань про міжнародне гуманітарне право. Вивчення та застосування єдиної загальновизнаної системи міжнародного гуманітарного права надзвичайно важливим для подолання наслідків збройних конфліктів.

Міжнародне гуманітарне право має єдину систему, в рамках якої і з урахуванням специфіки метода та характеру суб'єктів правового регулювання можна визначити як мінімум дві складові частини – «право Женеви» та «право Гааги», яким особлива увага приділена у навчально-методичному посібнику «Міжнародне гуманітарне право». Роль міжнародних гуманітарних організацій в період збройних конфліктів надзвичайно важлива, особливо діяльність міжнародного Руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

Навчально-методичний посібник «Міжнародне гуманітарне право» допоможе здобувачам вищої освіти ознайомитись з системою міжнародного гуманітарного права, акцентувати уваги на складних теоретичних та практичних проблемах кризових ситуацій, на основі конкретно-предметного матеріалу сприятиме формування практичних умінь і навичок правильного тлумачення та застосування міжнародних нормативно-правових актів. Міжнародне гуманітарне право цілому, його інститути зокрема, наразі знаходиться в процесі постійного розвитку за допомогою вироблення нових міжнародних та національних правових інструментів. Визначення місця міжнародного гуманітарного права в системі міжнародного публічного права та взаємозв'язок з іншими галузями, такими як міжнародне право прав людини, міжнародне кримінальне право.

Вказаний навчально-методичний посібник може бути використаний викладачами та здобувачами вищої освіти для проведення практичних занять та для самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

З огляду на актуальність навчальної дисципліни у навчально-методичному посібнику розглянуті основні теми міжнародного гуманітарного права. Враховуючи загальну кількість годин лекційних і семінарських занять деякі теми можуть бути залишені для самостійного вивчення. Лекційний курс є тезисним викладанням основного матеріалу лекцій. По кожній темі представлено перелік основних питань, які необхідні для розгляду на практичних заняттях, рекомендовані джерела, нормативно-правові акти та теми рефератів для самостійної роботи. Глибокому вивченню проблемних питань міжнародного гуманітарного права, засвоєння механізму взаємодії міжнародного гуманітарного та національного права, аналіз основоположних нормативно-правових актів, зокрема міжнародних договорів, сприятиме вирішення аналітичних завдань та практичних казусів, тестових завдань, які представлені відповідно у навчально-методичному посібнику.

Вивчення дисципліни має на меті формування у майбутніх фахівців вмінь та навичок, які необхідні для всеосяжного застосування норм міжнародного гуманітарного права в ситуації збройного конфлікту в Україні, здатність та готовність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері кризових ситуацій, охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення міжнародного правопорядку під час практичної роботи або в процесі навчання, що передбачають застосування правових доктрин та принципів, прогнозування, оптимізації та прийняття рішень.

ТЕМА 1.

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО: ПОНЯТТЯ, ДЖЕРЕЛА ТА ПРИНЦИПИ

1. Історичний розвиток міжнародного гуманітарного права.
2. Поняття, особливості та джерела міжнародного гуманітарного права.
3. Принципи міжнародного гуманітарного права.

Історичний розвиток міжнародного гуманітарного права. Міжнародне гуманітарне право є однією із класичних галузей міжнародного публічного права. Історичний період становлення міжнародного гуманітарного права має коріння від звичаїв ведення війни, які існували ще в Стародавній період. Однак сам термін «міжнародне гуманітарне право» з'явився досить недавно – у другій половині ХХ ст. в офіційних міжнародних документах та правовій літературі. «Закони та звичаї ведення війни», «право війни» та «право збройних конфліктів» були широко вживаними та тривалий час регулювали сферу військових відносин.

Самі ж правові норми, що регулюють ведення збройних конфліктів є настільки давніми, як і сама війна. Відповідні звичаї можна знайти у всіх регіонах світу, зокрема в Давній Індії, Китаї, Єгипті, Греції та Риму. Важливо відмітити, що норми міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) не є універсальними за способом свого виникнення, проте є універсальними за своєю природою. Стародавні звичаї в війні мали певну особливість – їх застосування обмежувалось конкретними регіонами (регіональне міжнародне право), а навіть іноді – конкретною війною.

Виклад історії сучасного МГП прийнято починати з 24 червня 1859 р., коли під селищем Сольферіно в Північній Італії відбулася найбільша в Другій війні за незалежність Італії битва між військами франко-сардинського альянсу та австрійською армією. Гуманітарні наслідки на полі бою, а також

у розташованих поблизу населених пунктах були жахливими (залишилися кілька десятків тисяч поранених та загиблих солдатів з обох сторін). Свідком цих подій став женевський підприємець Анрі Дюнан, який, вражений стражданнями поранених, покинутих без медичної допомоги на полі бою, намагався разом із місцевими мешканцями організувати надання медичної допомоги всім, хто її потребував. На основі своїх вражень А. Дюнан 1862 р. опублікував книгу «Спогади про Сольферіно», в якій було сформульовано дві основні пропозиції: укласти юридично обов'язкову конвенцію, що надаватиме захист пораненим у діючих арміях, та створити національні товариства, які в мирний час підготують персонал та матеріальні ресурси для надання допомоги пораненим і хворим під час війни, й тим самим підтримуючи зусилля військових санітарних служб. У лютому 1863 р. А. Дюнан разом із чотирма іншими відомими женевськими громадянами заснував Міжнародний комітет допомоги пораненим, який згодом в 1876 р. отримав свою сучасну назву – Міжнародний Комітет Червоного Хреста (далі – МКЧХ). Першим президентом МКЧХ став юрист і тодішній голова Женевського філантропічного товариства Гюстав Муаньє. В серпні 1864 р. – приймається перша Женевська конвенція про поліпшення долі поранених у діючих арміях. Прийняття Конвенції 1864 р. започаткувало розвиток такого напрямку сучасного МГП як захист жертв збройних конфліктів (право Женеви).

Перша і друга Гаазькі мирні конференції 1899 р. та 1907 р. зробили важливий прорив у становленні та розвитку МГП як окремої самостійної галузі міжнародного публічного права. Прийняті в подальшому міжнародно-правові акти з питань обмеження та застосування засобів та методів ведення збройних конфліктів призвели до кодифікації основних інститутів МГП. Однак, найважливішим підсумком остаточного формування МГП було прийняття Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. та Додаткових протоколів до них у 1977 році: що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів та що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру.

Поняття, особливості та джерела міжнародного гуманітарного права. Міжнародне гуманітарне право – самостійна галузь міжнародного публічного права, принципи і норми якої регулюють допустимість засобів і методів ведення війни, забезпечують захист жертв збройних конфліктів, встановлюють взаємостосунки між воюючими і невоюючими державами. Міжнародне гуманітарне право характеризується системою договірних і звичаєвих міжнародно-правових норм, що застосовуються як у міжнародних, так і у внутрішніх збройних конфліктах, визначають взаємні права та обов'язки учасників збройних конфліктів щодо заборони або обмеження застосування певних засобів і методів ведення збройної боротьби та забезпечують захист жертв збройного конфлікту.

Уперше термін «міжнародне гуманітарне право» запропонував відомий швейцарський юрист Ж. Пікте, який набув широкого вжитку в юридичній літературі, а згодом його було використано у назві Дипломатичної конференції «Про підтвердження і розвиток міжнародного гуманітарного права, що застосовується у період збройних конфліктів» 1974–1977 років, у консультативному висновку Міжнародного суду ООН «Про законність погроз чи застосування ядерної зброї» 1996 року вказано, що «система норм, яка раніше називалася «законами та звичаями війни», надалі стала йменуватися «міжнародним гуманітарним правом».

Основним чинником, який сприяв утвердженню нової назви, було те, що Статут ООН заборонив війну як законний метод вирішення міжнародних спорів. Широке застосування терміну «міжнародне гуманітарне право» замість термінів «право війни» і «право збройних конфліктів» відображає динаміку та прогрес розвитку прав людини.

Характерною особливістю МГП є те, що воно поєднує дві різні концепції, одна з яких має юридичний характер, а інша – етичний. Міжнародне гуманітарне право, яке прагне досягти компромісу між міркуваннями воєнної необхідності та вимогами гуманності (людинолюбства), містить відповідний етичний елемент, оскільки йдеться про те, щоб пом'якшити прояви насильства через правове обмеження засобів і методів ведення

воєнних дій і зобов'язання воюючих сторін гуманно поводитись з особами, які не беруть або перестали брати участь у бойових діях.

Основною відмінністю МГП від права війни є те, що перше не вирішує питання про законність війни, для галузі це не принципово. Воно покликане захистити всіх жертв війни, тобто осіб, що не беруть або перестали брати участь у збройному конфлікті. Вміщуючи мінімальні стандарти прав людини в екстремальних умовах, норми МГП закріплюють обов'язки держав щодо надання ними таких гарантій особам, які тимчасово опинились під їх владою і не є їхніми громадянами.

Міжнародне гуманітарне право складається з двох частин – «права Гааги» (права війни) та «права Женеви» (права миру). Їх основу складають міжнародні конвенції як результат кодифікаційних процесів правил війни. Так, за підсумками Гаазьких мирних конференцій 1899 та 1907 років були прийняті декларації та конвенцій, які регулюють різні аспекти права збройних конфліктів, причому одинадцять конвенцій 1907 р. замінили Конвенцію про закони і звичаї сухопутної війни та декларації 1899 р. Основні конвенції 1907 р.: Про відкриття воєнних дій (Гаазька конвенція III); Про закони і звичаї сухопутної війни (Гаазька конвенція IV); Про стан ворожих торгових суден на початку воєнних дій (Гаазька конвенція VI); Про бомбардування морськими силами під час війни (Гаазька конвенція IX); Про деякі обмеження в користуванні правом захоплення в морській війні (Гаазька конвенція XI); Про права й обов'язки нейтральних держав під час морської війни (Гаазька конвенція V) та інші.

Основу «права Женеви» складають чотири Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р.: Конвенція I про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях, Конвенція II про поліпшення долі поранених, хворих та осіб зі складу збройних сил на морі, які потерпіли корабельну аварію, Конвенція III про поведження з військовополоненими, Конвенція IV про захист цивільного населення під час війни. Прийняті в 1977 році два Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1949 р., що стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів

(далі – Додатковий протокол I) і збройних конфліктів неміжнародного характеру (далі – Додатковий протокол II).

Інші міжнародні договори присвячені забороні або обмеженню застосування певного засобу або методу ведення війни. Серед них необхідно відмітити наступні: Санкт-Петербурзька декларація про відміну застосування вибухових і запалювальних куль 1868 р.; Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів 1925 р.; Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р.; Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р.; Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що мають можливість наносити надмірні ушкодження чи мають невиворчу дію 1981 р. і три Протоколи до неї (Протокол про осколки, які не піддаються виявленню; Протокол про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв; Протокол про заборону або обмеження застосування запалювальної зброї).

Крім того, в сучасному міжнародному праві існують документи, що встановлюють кримінальну відповідальність окремих осіб за агресію і за серйозні порушення норм права збройних конфліктів в ході ведення війни. До них відносяться: Статути Міжнародних військових трибуналів (Нюрнберзького 1945 р. і Токійського 1946 р.); Конвенція про застосовність строків давності до військових злочинів і злочинів проти людства 1968 р.; Резолюції Генеральної Асамблеї ООН про видачу і покарання військових злочинців 1946 р. і про принципи міжнародної співпраці відносно виявлення, арешту, видачі і покарання осіб, винних у військових злочинах проти людства 1973 р. та інші.

Принципи міжнародного гуманітарного права. Міжнародне гуманітарне право вміщує низку основних принципів, за якими будується система цієї галузі. Принцип гуманності є найбільш загальним принципом МГП. Він об'єднує всі положення у логічно побудовану систему норм, які

застосовують під час збройних конфліктів і тісно пов'язані з суміжними галузями міжнародного права. Насправді ж усі інші принципи МГП є похідними від нього, їх зміст розкривається в конкретизації окремих його аспектів. Так, в науці міжнародного гуманітарного права зустрічається поділ на три категорії: 1) принципи ведення воєнних дій (принцип розрізнення між комбатантами і цивільним населенням, військовими та цивільними об'єктами та інші); 2) принципи, що визначають поведінку з особами, які перебувають під владою супротивника (принцип захисту жертв війни, що міститься в застереженні Мартенса, яке полягає в тому, що «населення та воюючі сторони перебувають під захистом принципів міжнародного права, що випливають з усталених звичаїв, встановлених між цивілізованими націями, законів людяності та вимог суспільної свідомості...» та інші); 3) принципи, що стосуються імплементації міжнародного гуманітарного права (принцип поширення знань про міжнародне гуманітарне право та інші).

Питання до практичного заняття:

1. Виникнення та розвиток регулювання збройних конфліктів: від давніх часів до Першої Женевської конвенції 1864 р.

2. Перша мирна Гаазька конференція 1899 р.: особливості скликання та проведення, загальна характеристика Гаазьких конвенцій 1899 р.

3. Друга мирна Гаазька конференція 1907 р. Загальна характеристика Гаазьких конвенцій 1907 року.

4. Роль А. Дюнана, Ж. Пікте в розвитку правового регулювання збройних сутичок.

5. Застереження Мартенса. Роль застереження Мартенса в сучасних міжнародно-правових документах.

6. Розвиток міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів в ХХ столітті. Право Нью-Йорка.

7. Поняття та особливості міжнародного гуманітарного права. *Jus ad bellum* та *jus in bello*.

8. Джерела міжнародного гуманітарного права. «Право Гааги» та «Право Женеви»: формування та відмінності між ними.